

Володимир СУББОТІН

ПЕРЕДУМОВИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР НА ЗЛАМІ 80–90-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Охарактеризовано церковно-релігійну ситуацію в західних областях України у другій половині ХХ ст. Розкрито основні заходи Комуністичної партії України (КПУ) в боротьбі з релігійністю місцевого населення. Окреслено основні чинники, які сприяли легалізації Греко-Католицької Церкви в УРСР на зламі 80–90-х років ХХ ст.

Ключові слова: УГКЦ, КПУ, легалізація.

Легалізація Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) – знакова подія церковно-релігійного життя в УРСР у другій половині 1980-х років, закономірний підсумок тривалої боротьби вірян і священнослужителів за право сповідувати віру своїх батьків. Офіційно (остаточно) Греко-Католицька Церква вийшла з підпілля під час візиту Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова до Ватикану, проте, де-факто, досягнуті міждержавні двосторонні домовленості тільки констатували dokonаний історичний факт. Церква “самолегалізувалася” восени 1989 р., що засвідчили багатотисячні маніфестації вірних та повернуті десятки храмів у регіоні. Вірні масово відмовлялися від сповідання православної віри, дискредитованої багаторічною співпрацею з органами партійно-державної влади.

Основна мета розвідки – проаналізувати причини, які уможливили вихід Церкви з підпілля на зламі 80–90-х років ХХ ст. Зауважимо, що зазначена в назві статті проблема – малодосліджена в сучасній українській історіографії. “Якщо вивченню історичного шляху УГКЦ від найдавніших часів і до 1946 року присвячено чимало друкованих праць, – констатував відомий дослідник Греко-Католицької Церкви І. Паславський, – то дослідження радянського періоду все ще перебуває в зародковому стані. Такі роботи можна перелічити на пальцях”¹. Джерельна основа статті – архівні документи, а також спогади сучасників і матеріали періодичної преси.

Після встановлення радянської влади в західноукраїнських областях для Греко-Католицької Церкви розпочався один із найважчих періодів в її історії. Тоталітарний устрій держави, пропагування атеїстичного світогляду, репресії та переслідування духовенства, залякування вірних – реалії державно-церковних відносин у СРСР у другій половині ХХ ст. Церква, що була “спільницею фашизму” й асоціювалася з “українським буржуазним націоналізмом”, не мала навіть теоретичних шансів на

¹ Паславський І. Цінне видання з історії підпільної церкви / І. Паславський // “Катакомбна церква” (двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується): статті й матеріали. – Львів: Логос, 2009. – С. 117.

продовження функціонування в нових суспільно-політичних умовах. Надійною опорою влади стала Російська Православна Церква (РПЦ).

За таких умов відродження УГКЦ в УРСР на зламі 80–90-х років ХХ ст. було б неможливе без, по-перше, перенесення осідку до Рима та збереження єрархічної структури Церкви; по-друге, вірності “упірних” священнослужителів на Батьківщині ідеалам Греко-Католицької Церкви; по-третє, стійкості значної кількості мирян до атеїстичної пропаганди і несприйняття РПЦ; по-четверте, послаблення в 1980-х роках тиску на греко-католицьке духовенство й вірних; по-п’яте, особистої підтримки Папи Римського Івана Павла ІІ.

Львівський псевдособор 1946 р. загнав УГКЦ у катакомби. 24 вересня 1949 р. голова РС РПЦ Г. Карпов у доповідній таємній записці звітував членом Політбюро ЦК ВКП(б): “Рада доповідає, що накази Уряду про ліквідацію церковної унії, тобто греко-католицької церкви, виконано. Уніатська церква в п’яти областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Станиславській, Тернопільській і Закарпатській), яка була в підпорядкуванні Папи Римського, на серпень місяць цього року ліквідована шляхом її возз’єднання з руською православною церквою”². Знищуючи УГКЦ, репресивно-каральні органи радянської держави не приховували, що ліквідовували “саму основу... націоналістичних сподівань про соборну Україну”³.

Після возз’єднання УГКЦ із РПЦ домінантні позиції в західному регіоні УРСР зайняла саме остання. Атеїстична пропаганда, боротьба з релігійністю населення суттєво послабили її організаційну структуру, однак навіть попри суттєві перешкоди державно-партійної влади співпраця з партапаратом залишалася її стратегічним курсом. “Перший період святої справи повернення... церковної єдності з усім рідним народом уже можна вважати завершеним, – задоволено відзначали представники РПЦ. – Майже всі парафії галицьких областей і Закарпаття вже возз’єдналися з Православною Церквою. Настав час... всемірно дбати про дальше ствердження нашої відданості Православній Церкві”⁴.

Укріплення становища православ’я у західних областях УРСР відбувалося через арешти та депортації унійних священнослужителів. У 1950 р. МДБ провело масові арешти невоzz’єднаного та возз’єднаного духовенства, а також їх сімей переважно за зв’язки з націоналістичним підпіллям. Загалом упродовж 1940–1957 рр. арештовано 257 священнослужителів: 6 єрархів, 218 священників, 33 ченці та черниці, 2 дяки, 3 викладачі Львівської богословської академії і семінарії, 3 семінаристи, 2 мирян, з них – 48 львів’яни і 209 – проживали в області⁵.

Незважаючи на здавалося би безнадійну ситуацію, церковні структури УГКЦ поступово розбудовувалися за кордоном (передусім у Римі), що стало першою і

² *Сергійчук В.* Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – Київ, 2001. – С. 226.

³ *Гайковський М.* Греко-католицька церква, як чинник українського державотворення (1946–1996 рр.) / М. Гайковський // Берестейська унія (1596–1996): статті й матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 43.

⁴ Собор Єпископів возз’єднаних єпархій Галичини і Закарпаття // Православний вісник. – 1950. – № 2. – С. 23.

⁵ *Бабенко Л.* “Вжити необхідних агентурно-оперативних заходів...”: спецслужби у справі ліквідації Української Греко Католицької Церкви (1939–1941 рр.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2006 рік. – Львів, 2006. – Кн. 1. – С. 159–160.

однією з найважливіших передумов майбутнього відродження діяльності Церкви на Батьківщині. З Рима координувалася підпільна діяльність віцїлілих греко-католицьких громад західних областей УРСР. Водночас загнана в катакомби Церква зуміла зберегти свою традиційну організаційну структуру. В еміграції її очолював митрополит Йосиф Сліпий, якого в 1963 р. помиливано декретом Президії Верховної Ради СРСР. Його опорою в УРСР став екзарх верховного архієпископа В. Величковський, який у липні 1964 р. висвятив свого наступника – В. Стернюка (тоді титулярний єпископ Перемишля)⁶. “Тож увесь тягар управління підпільною УГКЦ і безпосередньо Львівською архієпархією впав на плечі єпископа Володимира Стернюка”, – констатують сучасні науковці⁷.

Принагідно відзначимо, що 17 жовтня 1978 р. на Папський престіл зійшов польський кардинал Кароль Войтила (Іван Павло II), який задекларував свою підтримку УГКЦ, незважаючи навіть на екуменічні процеси, які тоді тривали, та напружені відносини між Римом та Ватиканом. У двох листах до Й. Сліпого (березень 1979 р.) наголошено на необхідності “забезпечити право існування, громадянство, українцям католикам на їх батьківській землі”. Іван Павло II також дозволив скликати Синоди Єпископів УГКЦ. У відповідь патріарх РПЦ Пімен у листі від 22 грудня 1980 р. до Івана Павла II не заперечував можливості повного розірвання екуменічних переговорів у випадку подальшої проуніатської політики Ватикану. Водночас в УРСР посилювалися репресивні заходи щодо віцїлілого духовенства та контроль над їх підпільною діяльністю.

Власне друга важлива передумова виходу з підпілля Церкви – активна діяльність греко-католицького духовенства в УРСР, незважаючи на репресивні заходи влади та суворі санкції радянського законодавства. Уже в 1956 р. з ув’язнення повернулося близько 350 греко-католицьких священнослужителів⁸. Так, “перед комуністичною владою знову виникла проблема, пов’язана із УГКЦ, не тільки у західних областях України чи Закарпаття”⁹. Справді, в середині 1950-х років у Львівській обл. мешкало 158 священнослужителів забороненої Церкви; Закарпатській – 119; Станіславівській – 84; Дрогобицькій – 30; Тернопільській – 35¹⁰. Загалом у 1956–1964 рр. загальна чисельність греко-католицького духовенства в УРСР становила близько 270 священників. У 1967 р. підпілля УГКЦ в УРСР нараховувало 14 таємних релігійних інституцій, де постійно перебувало близько 240 сестер-василіанок та стільки ж сестер-служебниць. Функціонували менші згромадження сестер Святої Родини, св. Йосифа, св. Йосафата, Милосердя тощо. Опорою Церкви були монаші чини василіан (49 священнослужителів та 45-50 братів), студитів (62 священнослужителі) та редемптористів (54 священнослужителі)¹¹.

⁶ Там само. – С. 161.

⁷ *Стоцький Я.* Стан катакомбної Української греко-католицької церкви і спроби легального відродження греко-католицьких громад під час хрущовської відлиги / Я. Стоцький // “Катакомбна церква” (двадцятилітню виходу української греко-католицької церкви з підпілля присвячується): статті й матеріали. – Львів: Логос, 2009. – С. 11.

⁸ *Сергійчук В.* Нескорена церква... – С. 288.

⁹ *Стоцький Я.* Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Я. Стоцький. – Тернопіль, 2003. – С. 184.

¹⁰ *Сергійчук В.* Нескорена церква... – С. 291.

¹¹ *Боцюрків Б.* Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989 рр.) / Б. Боцюрків // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 126.

Упродовж 60–70-х років ХХ ст. наступ на УГКЦ, як і на церковно-релігійну сферу загалом, зі сторони радянської карально-репресивної системи значно посилювався¹², що в результаті суттєво послабило як зв'язки з Римом, так і організаційні можливості Церкви на Батьківщині. Цей факт підтверджує офіційна статистика. Зокрема упродовж 1971–1978 рр. тільки 13,3 % антирелігійних публіцистичних статей, надрукованих у західних областях УРСР, були спрямовані проти православ'я. Здебільша головним об'єктом критики виступила УГКЦ, яка офіційно не існувала, однак їй присвячували 23,7 % статей (47 % усіх атеїстичних у львівських щоденних газетах, 31 % – івано-франківських, 25,5 % – тернопільських, 23,3 % – закарпатських). Упродовж 1957–1977 рр. тільки “Прикарпатська правда” опублікувала понад 200 антиуніатських матеріалів¹³.

Відзначимо, що утисків зазнавала і РПЦ. Зокрема в рамках антирелігійної кампанії ЦК КПУ тривав процес насильницької ліквідації релігійних громад. Тільки на Львівщині упродовж 1973 р. припинили діяльність 10 православних громад. Впродовж 1975–1977 рр. знято з реєстрації ще 13. Якщо на 1 січня 1978 р. діяло 644 релігійні громади, в 1984 р. – 629, то на 1 січня 1988 р. – тільки 578¹⁴. Загалом упродовж 1966–1985 рр. кількість офіційно зареєстрованих православних громад зменшилася на 675 одиниць із 7 481 до 6 806¹⁵. Цей негативний для РПЦ процес тривав і надалі.

Із новою силою розпочалося переслідування вірних Греко-Католицької Церкви: насильно закривали або руйнували храми, нищили церковне майно. Репресій зазнали священнослужителі, більшість з яких була змушена покинути межі УРСР, решта – перейшли у православ'я або ж відійшли від церковно-релігійного життя. Водночас, кількість греко-католиків, за даними радянських органів влади, досягла практично нульової позначки. Для прикладу, якщо в 1970 р. греко-католиками себе визнавало понад 18 % вірян Івано-Франківщини, то уже в 1988 р. – тільки 3 %¹⁶. Однак з упевненістю можна заперечити офіційну статистику, зважаючи на зростання релігійної свідомості серед вірних, що пов'язано з поглибленням перебудовчих процесів. Зокрема в таємній доповідній записці Тернопільського обкому Компартії до ЦК КПУ “Про характер уніатських проявів в Тернопільській області і заходах по їх подоланню” від 26 липня 1988 р. згідно з підсумками опитування населення, проведено того ж року, при умові легалізації УГКЦ 35–40 вірян РПЦ виявили бажання перейти у відновлену Церкву¹⁷. Зважаючи на такі факти, зрозуміло, чому навіть в умовах наступу держави на церковно-релігійне життя, РПЦ не поспішала розривати негласний союз із партапаратом. Останні, побоюючись відродження

¹² *Бажан О.* Політичні репресії проти віруючих української греко-католицької церкви в 60–80-х рр. ХХ ст. / О. Бажан // *Історія релігій в Україні: матеріали ІХ міжнародної конференції* (Львів, 11–13 травня 1999 р.). – Львів: Логос, 1999. – С. 11–13.

¹³ *Сливка Ю.* Становлення і розвиток масового атеїзму в західних областях Української РСР / Ю. Сливка. – Київ, 1981. – С. 56.

¹⁴ *Боруцький С.* Напередодні кризи тоталітарної ідеології та краху її державної системи / С. Боруцький // *Церковні дзвони*. – 2007. – Травень–червень. – С. 35–36.

¹⁵ *Єленський В.* Держава і Церква в Україні: з історії передквітневого двадцятиліття / В. Єленський // *Людина і світ*. – 1991. – № 1. – С. 7.

¹⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 5367. – Арк. 61.

¹⁷ ДАІФО. – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 44. – Арк. 73.

“націоналістичної” Греко-Католицької Церкви, забезпечували православним монопольне право на здійснення релігійних обрядів у західних областях УРСР.

Аналізуючи передумови виходу з підпілля УГКЦ, не можна не сказати про самопожертву священнослужителів Церкви, їх вірність Апостольській столиці й готовність надалі продовжувати підпільну діяльність, незважаючи на загрозу репресій. Релігієзнавці відзначають, що невоzz’єднане духовенство “проводило богослужіння не тільки в себе вдома, а й у сусідніх населених пунктах та на своїх парафіях, де ці священники були настоятелями до 1946 року”¹⁸. Основними джерелами поповнення духовенства стали підпільна духовна семінарія (навчали канонічного права, богослов’я, історії Церкви, богослів’я) і т. зв. “домашні монастирі” із “заочною формою навчання”. Значну допомогу Церкві надавала діаспора. Загалом у 1980 р. в УРСР, насамперед її західній частині, діяли 4-5 єпископів та близько 300-350 священнослужителів.

Тоді ж, незважаючи на атеїстичну пропаганду, спостерігаємо поступове зростання релігійності серед населення регіону, що стало вагомим чинником подальшого утвердження Греко-Католицької Церкви в регіоні. За даними апарату уповноваженого у справах релігій при Раді міністрів Української РСР тільки у Львівській обл. упродовж 1983–1986 рр. органи влади отримали письмові заяви з проханням відновлення діяльності релігійних громад із 153-х населених пунктів, а саме: в 1983 р. – 150 заяв із 69 населених пунктів; 1984 р. – 258 (68); 1985 р. – 196 (57); 1986 р. – 204 (72). Подібна ситуація склалася в Тернопільській обл. На березень 1988 р. із заявами такого змісту в різні обласні та республіканські інстанції звернулися вірні із 107 населених пунктів. У подальшому кількість таких заяв постійно зростала. Якщо в 1987 р. їх надійшло 195, то вже за три місяці 1988 р. – 248. 11 делегацій виїжджало в Москву та Київ, 103 – до уповноваженого у справах релігій. Заяви, що надходили із сіл, підписувала значна кількість вірних. Зокрема, заяву із с. Бедриківці Заліщинського р-ну Тернопільської обл. підписали 484 особи¹⁹. Загалом за цей період республіканські державно-партійні органи одержали 808 письмових заяв²⁰.

У Львівській обл., як і загалом у західному регіоні, неухильно зростала релігійна обрядовість: 30-40 % новонароджених хрестили, 20-25 % при одруженні вінчалися, 70-80 % померлих хоронили за релігійними обрядами. Поступово збільшувалася кількість охочих вступити в духовну семінарію. Тільки впродовж 1986 р. у Тернопільській обл. правоохоронні органи вилучили в населення 10 тис. примірників греко-католицької релігійної атрибутики (ікони, молитовники, календарі тощо), у Львівській обл. – 4,5 тис. примірників²¹.

У 1987 р. кожен четвертий мешканець Бучацького р-ну Тернопільської обл. був охрещений (серед яких 18 % новонароджених), кожен п’ятий – при одруженні вінчався, 70 % похоронів відбувалися за участю священнослужителя. У 10 селах

¹⁸ *Стоцький Я.* Стан катакомбної Української греко-католицької церкви... – С. 15.

¹⁹ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-1. – Оп. 36. – Спр. 46. – Арк. 2.

²⁰ *Боруцький С.* Вони мали право тільки на письмову заяву / С. Боруцький // Церковні дзвони. – 2008. – Січень–лютий. – С. 33–35.

²¹ *Пашенко В.* Православ’я в новітній історії України / В. Пашенко. – Полтава: “Полтава”, 2001. – Ч. 2. – С. 418.

району жоден померлий не був похований за світським обрядом²². Серед членів Компартії відсоток осіб, що дотримувалися релігійної обрядовості також залишався стабільно високим. У 1986 р. у цьому ж районі 47 членів Всесоюзної ленінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ) охрестили своїх дітей, 11 пар – вінчалися. Після відзначення на державному рівні 1000-ліття Хрещення Русі, подібна практика в західноукраїнському регіоні стала звичним явищем навіть серед вищих партійних чиновників²³. Починаючи з 1987 р., організованих форм набувають святкування релігійних свят: на Різдво – вертепи, на Великдень – освячення пасок²⁴. Тільки на Івано-Франківщині в ці дні 140 тис. вірних відвідало святковий богослужіння²⁵.

Відзначимо, що Компартія несвідомо провокувала мешканців Західної України на відчайдушні кроки в боротьбі за відродження діяльності релігійних громад. Зокрема 17–19 травня 1986 р., за підтримки місцевої влади, РПЦ організувала святкування 40-річчя Львівського церковного собору, в якому взяли участь архиєреї українського екзархату РПЦ (серед них сім учасників Львівського собору 1946 р.), а також представники шести автокефальних православних церков із Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Александрійської та Антіохійської єпархій, Грузинської та Вірменської АПЦ. Відбулися урочисті богослужіння та церковні збори в соборі Св. Юра, на яких митрополит Львівський та Тернопільський Никодим вказав на важливе церковно-історичне значення Львівського собору, наголосив на закономірностях ліквідації УГКЦ, розкритикував наміри Ватикану відродити Греко-Католицьку Церкву в Західній Україні. У підсумковому документі з'їзду висловлювалася впевненість, що “повернення до унії ніколи не буде”, бо “прийдешнє покоління ніколи не забуде, якою ціною було вистраждане наше єднання”²⁶.

Визнання собору неканонічним, де-факто, призвело б до значних матеріальних втрат православних. Екзарх України, митрополит Філарет неодноразово висловлював своє негативне ставлення до унії не тільки як до богословської проблеми, але й “як до явища чужого українському народові”²⁷. Також митрополит наголошував на канонічності рішень Львівського собору 1946 р., оскільки “в ньому брали участь ієрархи, священнослужителі і рядові віруючі..., його активно підтримали 993 уніатських священики із 1267-ми”²⁸.

Інший провокаційний чинник – у населених пунктах безвідповідально використовували храми, придатні для здійснення релігійних обрядів. Зокрема в Тернопільській обл. з 349 знятих із реєстрації храмів РПЦ у соціально-культурних та господарських потребах використовували 215 (з них у 120 організовано музеї, виставки), 36 приміщень перебувало в аварійному стані й не підлягали ремонту, 24 – зруйновано, а 63, що раніше використовували під склади, – переобладнували

²² ДАТО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 26. – Арк. 28; *Муравський О.* Західні землі України: шлях до незалежності / О. Муравський. – Львів, 2010. – С. 176.

²³ Там само. – Арк. 22.

²⁴ ДАІФО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 5311. – Арк. 2.

²⁵ Там само. – Арк. 26.

²⁶ *Муравський О.* Західні землі України... – С. 180.

²⁷ *Бондаренко В.* Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання / В. Бондаренко // *Людина і світ.* – 1991. – № 3. – С. 5.

²⁸ Благословляючи єднання народів. Розмова з митрополитом Київським і Галицьким Філаретом, Екзархом України // *Православний вісник.* – 1989. – № 9. – Вересень. – С. 20–22.

(29 – на господарські і 39 – на культурні потреби). Із 311 римо-католицьких костелів було освоєно 205²⁹. Так, “наявність неосвоєних, пустуючих, напівзакіннутих культових споруд в населених пунктах області, – за словами партчиновників, – викликало скарги зі сторони віруючих, їх звернення у вищестоящі інстанції з проханням дозволити відремонтувати приміщення за рахунок коштів людей”³⁰.

Зростання релігійності серед населення західних областей УРСР відбувалося на тлі послаблення атеїстичної пропаганди, особливо, починаючи з 1980-х років. Ця обставина стала важливою передумовою легалізації УГКЦ у 1989 р. Наголосимо, що пасивність місцевої влади спостерігаємо з кінця 50-х років ХХ ст. Уповноважений у справах релігій у Львівській обл. відзначав, що в цей період “упірне” духовенство користується значним авторитетом місцевого населення, яке надає власні оселі для відправлення релігійних культів. Чиновник стривожено констатував, що влада не має законних підстав їм перешкоджати, оскільки чинне законодавство не передбачає жодних санкцій, окрім попереджень³¹.

У таємній постанові бюро Львівського обкому партії від 26 серпня 1986 р. “Про релігійну ситуацію в області і заходах по покращенню атеїстичного виховання населення” зазначено, що “в атеїстичному вихованні населення наявні серйозні недоліки, проявляється інертність, бажання прикрасити фактичні результати, перебільшити труднощі...”³². Відзначено, що серед населення області зростає релігійність, в окремих населених пунктах Миколаївського, Стрийського, Старосамбірського, Яворівського р-нів вірні самовільно захопили зняті з реєстрації культові споруди³³. Обком партії пропонував розробити комплекс заходів, які дозволять підвищити ідеологічну роботу серед населення. Перші секретарі вказаних райкомів одержали попередження про можливе звільнення із обійманих посад.

Серед заходів, які повинні були б “оперативно і переконливо розвінчувати закордонну антирадянську католицьку і уніатсько-націоналістичну пропаганду”, ініційованих першим секретарем обкому партії В. Добриком, виділимо: зобов’язати міськкоми та райкоми партії розробити й втілити в життя комплекс заходів щодо суттєвого підвищення ефективності ідеологічної роботи; звернути увагу на формування стійких атеїстичних переконань серед молоді; партійним, радянським органам ефективно використовувати можливості ідейного впливу для поширення науково-матеріалістичного світосприйняття; зробити акцент на “індивідуальні форми роботи з віруючими”; облвиконкому, виконкомам міських і районних Рад народних депутатів забезпечити суворе виконання законодавства про релігійні культу; звернути увагу бюро обкому Комсомолу на недоліки в роботі комсомольських організацій з атеїстичного виховання молоді; обласному відділу народної освіти, обласному управлінню профтехосвіти посилити відповідальність педагогічних колективів за результати роботи з формування стійких атеїстичних переконань; в атеїстичному вихованні населення підвищити роль культурно-просвітніх закладів

²⁹ ДАГО. – Ф. П-1. – Оп. 39. – Спр. 91. – Арк. 121.

³⁰ Там само. – Арк. 121; *Муравський О.* Православна церква в Україні на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. / *О. Муравський // Українська державність: історія і сучасність.* Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених. – Маріуполь, 2008. – С. 352

³¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 168.

³² ДАЛЮ. – Ф. П-3. – Оп. 62. – Спр. 495. – Арк. 3.

³³ Там само.

тощо³⁴. Обком партії визнав, що ситуація в церковно-релігійній сфері надзвичайно напружена, адже в області функціонувало близько 600 релігійних об'єднань³⁵.

У таємному інформаційному повідомленні “Про виконання постанови бюро обкому партії «Про релігійну ситуацію в області і заходах по покращенню атеїстичного виховання населення» повідомлялося, що упродовж вересня 1986 – червня 1987 р. у Львівській обл. освоєно 38 колишніх культових споруд, із 12 знято атрибутику. Партиновники констатували, що у Бродівському, Золочівському, Миколаївському, Радеківському, Старосамбірському та інших районах подібна робота практично не ведеться. “Не випадково останнім часом проявлялися випадки релігійного фанатизму і екстремізму, – йдеться у документі, – спроби інспірувати «появу богородиці» на закритих культових спорудах і висувати необґрунтовані вимоги щодо відкриття храмів”³⁶.

16 травня 1986 р. Секретаріат ЦК КПУ видав постанову “Про проведену в республіці роботу по здійсненню контролю за дотриманням законодавства про релігійні культури”. Відзначимо, що в цей період діяло близько 600 релігійних громад³⁷ (із них до РПЦ належало 559 приходів та 556 священнослужителів³⁸). Констатувалося, що “партійні організації, радянські, правоохоронні органи в низці випадків проявляли безпринциповість, рівнодушність, пасивність, фактично не протидіяли незаконній діяльності релігійних фанатиків та екстремістів”³⁹. У 75 населених пунктах вірні самовільно відкривають зняті з реєстрації церкви. У 370 селах області цей процес “затягували” партійні органи.

Звітуючи про виконання постанови бюро Львівського обкому партії від 26 серпня 1986 р. “Про релігійну ситуацію в області і заходах по покращенню атеїстичного виховання населення” (1987) працівники відділу пропаганди й агітації констатували, що церковно-релігійна ситуація не тільки не покращилася, а й навпаки – погіршилася, бо продовжувався “поверхневий підхід до розгляду заяв віруючих з питань реєстрації релігійних громад, відмов в ремонті культових споруд, будівництві баптистерію (м. Львів), в розробці проектної документації, порушенні інших норм законодавства зі сторони відповідальних осіб радянських органів, що викликало справедливе нарікання віруючих, не сприяло справі їх правильного виховання”⁴⁰.

У таємному звіті від 29 лютого 1988 р. завідувач відділу пропаганди й агітації Львівського обкому партії В. Григоренко відзначив суттєві напрацювання в церковно-релігійній сфері. У звіті значну увагу приділено роботі з викорінення релігійності серед колишніх уніатів, критиці “богословських і уніатсько-націоналістичних фальсифікацій 1000-ліття введення християнства на Русі, розвінчанням клерикального націоналізму”⁴¹. Відділ пропаганди й агітації спільно з облвиконкомом у вересні

³⁴ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 62. – Спр. 495. – Арк. 5–6.

³⁵ Там само. – Арк. 8.

³⁶ Там само. – Арк. 15.

³⁷ Там само. – Арк. 7.

³⁸ Там само; *Муравський О.* “Прийдешнє покоління ніколи не забуде, якою ціною було вистраждане наше єднання” / *О. Муравський* // “Катакомбна церква” (двадцятилітню виходу української греко-католицької церкви з підпілля присвячується): статті й матеріали. – Львів: Логос, 2009. – С. 44.

³⁹ Там само.

⁴⁰ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 62. – Спр. 496. – Арк. 16.

⁴¹ Там само. – Арк. 8.

1987 р. провели обласну науково-практичну конференцію “Роль соціалістичної обрядовості в комуністичному вихованні робітників і завдань в її подальшому розвитку в світлі вимог XXVII з’їзду КПРС”⁴².

Партчиновник стривожено відзначав, що під впливом закордонних уніатсько-націоналістичних центрів активізувалися прихильники Греко-Католицької Церкви. Зокрема упродовж 1987 – початку 1988 рр. проблему протидії відродження УГКЦ обговорювали в обкомі партії на семінарі-практикумі секретарів партійних комітетів, заступників голів міськвиконкомів. Учасники заходу обмінялися досвідом атеїстичної контрпропаганди, обговорили церковно-релігійну ситуацію в області. Ідентичні питання обговорювали упродовж року на зборах ідеологічного активу партії у м. Червонограді, Ленінському, Радянському р-нах Львова, а також Дрогобицькому, Пустомитівському р-нах Львівської обл.⁴³ 26 червня 1989 р. рішенням завідувача ідеологічного відділу Львівського обкому партії В. Григоренка рекомендовано “зняти з контролю” постанову від 26 серпня 1986 р., а партійним комітетам відповідно до вимог часу продовжити напрацювання нових підходів, шукати результативних форм і методів атеїстичного виховання населення області⁴⁴.

Закінчуючи огляд чинників, які безпосередньо чи опосередковано сприяли відродженню офіційної діяльності УГКЦ в УРСР, відзначимо, що вихід із підпілля гальмували численні розбіжності та суперечності серед духовенства катакомбної Церкви на Батьківщині та еміграції. По-перше, дискутували щодо обрядової орієнтації Церкви. Розходження виявилися між двома таборами – т. зв. “латинниками” та “восточниками”. Перші (переважно отці василіани) зберігали запозичення із західних богослужбових практик, не вживали в екстеніях словосполучення “православних християн”. Представники другого табору (студити, редемптористи) виступали за повернення до джерел східної традиції, очищення від латинізації⁴⁵.

По-друге, суперечки духовенства точилися щодо ступеня автономії УГКЦ від Ватикану. В основі конфлікту – наміри митрополита Йосифа Сліпого, незважаючи на відмову Папи Римського в 1965 р., прийняти патріарший титул. В оцінці дій митрополита, львівські єпархіальні священники разом із редемптористами та студитами підтримували та схвально оцінили наміри кардинала, а василіани та частина священнослужителів Івано-Франківської та Перемишльської єпархій не підтримали його починання.

По-третє, різноголосся виникло через різні підходи до оцінки священнослужителів, які перейшли в православ’я, проте згодом виявили бажання повернутися в лоно Греко-Католицької Церкви. Більшість духовенства з розумінням поставилася до духовенства, що покаялися у скоєному, оправдовуючи їх вчинок боязню зазнати репресій чи поставити під загрозу життя своїх рідних. Однак потребував выяснення спосіб покаяння. Редемптористи вважали за можливе приватне покаяння у скоєному, навіть, на час легалізації, визнавали за можливе продовження їхньої діяльності як формально православних. Василіани визнавали виключно публічне зречення православ’я.

⁴² Там само. – Арк. 19–20.

⁴³ Там само. – Спр. 492. – Арк. 18.

⁴⁴ Там само. – Арк. 23.

⁴⁵ *Глистюк Я.* Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України / Я. Глистюк, О. Турій // Ковчег: наук. зб. із церковної історії / [за ред. о. Б. Гудзяка та ін.]. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 370.

По-четверте, спірною була тактика УГКЦ при виході з підпілля. Старше покоління священнослужителів покладалося на Ватикан, вважаючи, що Рим із плином часу вирішить суперечності довкола легалізації УГКЦ, тому було пасивним у діяльності, думаючи, що активні дії лише спровокують нову хвилю репресій. Молоде покоління підтримувало та схвалювало активні політичні дії в поєднанні з масовими релігійними зібраннями⁴⁶.

Отже, упродовж другої половини ХХ ст. загнана радянською владою у підпілля УГКЦ не припинила існування, а перенесла свій осідок до Рима, що заклало підґрунтя її легалізації у другій половині 1980-х років. Збереження церковної ієрархії, підтримка зв'язків із вцілілим духовенством на Батьківщині на тлі згасаючої з кожним роком атеїстичної пропаганди у СРСР, суттєво допомогли Церкві відродити діяльність у західних областях УРСР на прикінцевому етапі “перебудови”. Підтримка Ватикану та західних держав суттєво пришвидшила цей процес.

Владимир Субботин. Предпосылки легализации Греко-Католической Церкви в УССР на рубеже 80–90-х годов XX века

Охарактеризовано церковно-религиозную ситуацию в западных областях Украины во второй половине ХХ в. Раскрыты основные мероприятия Коммунистической партии Украины в борьбе с религиозностью местного населения. Определены основные факторы, которые привели к легализации Греко-Католической Церкви в УССР на рубеже 80–90-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: УГКЦ, КПУ, легализация.

Volodymyr Subotin. The preconditions for legalisation of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Ukrainian SSR at the turn of 1990s

The article characterises the situation of the church and religion in the western regions of Ukraine in the second half of the 20th century. It highlights the most important activities of the Communist Party of Ukraine in its struggle against religiosity of the local population, outlines the key factors that led to the legalisation of the Greek Catholic Church in the USSR at the turn of the 1990s.

Key words: the UGCC, the CPU, legalisation.

⁴⁶ *Боцюрків Б.* Українська греко-католицька церква в катакомбах... – С. 131–133.